

El nucli urbà medieval i modern de Girona (Gironès): Santa Caterina

LLUÍS PALAHI GRIMAL; SÍLVIA CALLAVÉ FELIPE; MARIA JOSÉ LLOVERAS CHAVERO; JOAN MARGALL SASTRE; ANTONI PRADOS MUÑOZ

Quan la Generalitat de Catalunya va decidir que l'antic Hospital de Santa Caterina era un equipament obsolet per a les necessitats mèdiques del segle XXI i que calia fer-ne un de nou, també es va poder apreciar que aquest es trobava en un edifici històric emblemàtic, que es podia aprofitar per a altres usos no sanitaris i que de fet era el lloc ideal per assentar-hi les dependències administratives de la mateixa Generalitat, fins ara disperses per la ciutat. Les obres de remodelació havien de permetre també una reordenació de l'entorn amb l'obertura a la zona de l'avinguda Jaume I d'un espai obert i la construcció d'un gran aparcament subterrani. El que va quedar també ràpidament clar era que si històric era l'edifici també era ple d'història l'entorn, i que calia, abans d'engegar cap obra, fer un estudi acurat i aprofundit d'aquest entorn, que havia de quedar radicalment transformat després d'aquestes obres. Aquests treballs arqueològics, encarregats per GISA i fets per l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona es varen desenvolupar en dues campanyes: la primera entre maig i setembre de 2005 i la segona al llarg dels mesos de gener i febrer de 2006.

LES RESTES ARQUEOLÒGIQUES

La zona excavada se situa enmig d'un barri que actualment presenta un aspecte molt modern, amb edificis que rarament depassen els cinquanta o seixanta anys d'antiguitat. Però aquesta és una visió falsa ja que en realitat el barri del Mercadal, on s'assenta l'hospital de Santa Caterina té gairebé mil anys d'història i ha estat en època medieval i moderna un dels barris amb més activitat artesana i comercial de la ciutat. D'aquest sector de la ciutat es disposava fins ara d'abundant informació documental, però la manca de restes de l'època impedia en moltes ocasions formar-se'n una imatge clara, ja que el seu urbanisme ha estat intensament modificat al llarg del segle XX.

Figura 1. Situació del jaciment dins la ciutat de Girona

Aquest article pretén presentar de forma resumida els resultats de les excavacions arqueològiques situant històricament les restes localitzades de cada època dins la història del barri del Mercadal i per extensió de la ciutat de Girona.

L'arqueologia ha permès contrastar amb elements tangibles les dades arxivístiques i documentals de què disposàvem. Tot i això resulta imprescindible lligar ambdós elements ja que en algunes zones l'estratigrafia ha estat parca en resultats i caldrà la comprovació arxivística per determinar algunes reformes o refermar algunes hipòtesis de treball que aquí solament plantejarem.

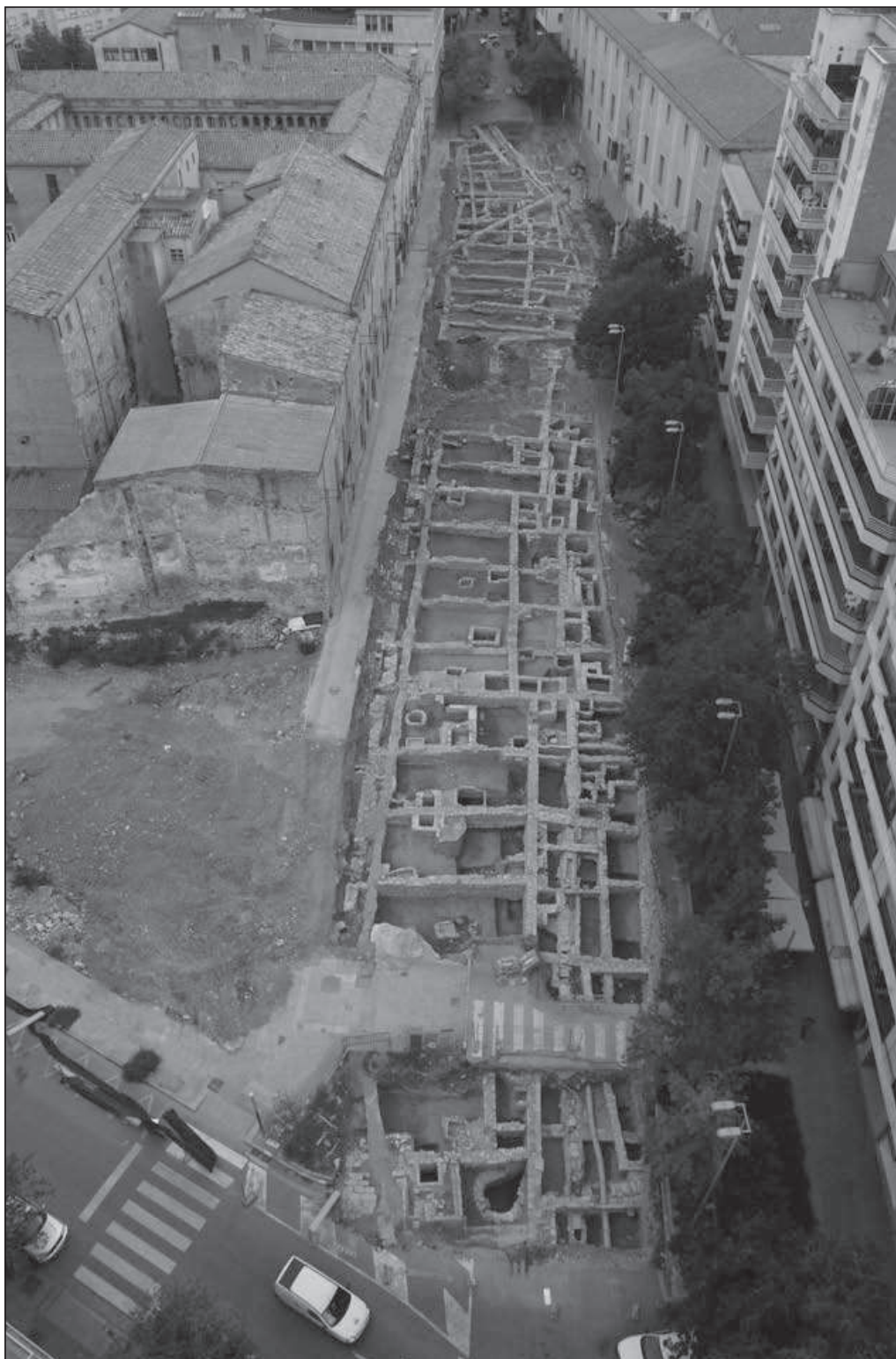
El principal problema des del punt de vista arqueològic que presenta tota la zona es deriva de la seva localització al centre de la ciutat. La col·locació, la remodelació, l'extracció i la recol·locació de serveis i mobiliari urbà (arbres i fanals, fonamentalment) ha alterat i malmès part de l'estratigrafia i també de les estructures.

Un altre problema el trobem en el fet que el llarg període d'ocupació del sector (des del segle XIII fins a l'actualitat), no s'ha traduït en una elevació important dels nivells de circulació. De fet, l'edifici de l'hospital es va construir al segle XVII i la seva cota de circulació és exactament la mateixa que la del carrer actual. Aquesta poca variació en els nivells de circulació també es pot apreciar en els carrers localitzats i en el fet que han estat escassíssims els paviments recuperats de les fases més modernes, raó per la qual les restes recuperades corresponen essencialment a les fonamentacions de les estructures, amb la consegüent dificultat d'interpretació de les volumetries i alçats corresponents. L'altre problema és que en molts indrets no solament no s'ha elevat el nivell de circulació sinó que s'ha rebaixat, construint dipòsits i semisoterranis o soterranis. A la banda de llevant és freqüent trobar sota els nivells del segle XIX, restes del segle XVI, o, fins i tot, ja directament, els nivells de terraplenament del segle XIII, a causa d'aquests rebaixos suava esmentats.

BREU DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES

El barri està conformat per tot un seguit d'habitatges orientats d'est a oest, adossats entre si, inicialment almenys amb un sol carrer nord sud, a la banda de ponent, que acaben conformant dos grans edificis, ja que les cases comparteixen les parets mitgeres. Interiorment la compartimentació original dels habitatges és molt similar, amb parcel·les que travessen de nord a sud, amb la façana principal al nord (carrer de Savaneres, posteriorment denominat el Pago o Pavo) i la part de darrera al sud (carrer de Canaders). Així com el carrer de Canaders apareix com una via pràcticament recta, el de Savaneres fa una corba cap a la banda sud-oest, sens dubte resseguint un camí preexistent. En realitat l'excavació no va permetre posar al descobert pràcticament cap resta del carrer de Savaneres pròpiament dit però aquesta orientació la podem deduir fàcilment del fet que les cases de l'extrem occidental són molt més curtes per la banda nord (àmbits 1 a 5) i van creixent en aquesta direcció a mesura que s'avança cap a llevant. Cap de les cases presentava la seva façana a la banda de migdia, excepte l'àmbit 22, però en aquest cas es tracta d'una remodelació posterior que no té res a veure amb la configuració original. Solament les cases que afrontaven amb l'únic carrer nord sud presentaven la porta a ponent o llevant, i no al nord. El fet que totes les cases donessin a la banda nord es devia a dues raons bàsicament. Per una banda totes varen ser concebudes com parcel·les pràcticament idèntiques, i segon i més important, foren concebudes com les cases de l'establiment del carrer Savaneres i probablement en el moment

de la seva construcció el carrer de migdia, el de Canaders, encara no existia com a tal. De fet va ser la construcció de les cases que estudiem el que va configurar el límit de tramuntana d'aquest carrer.

Figura. 2. vista aèria del jaciment des de llevant

Si similar és la seva concepció i dimensions, també ho és la tècnica constructiva emprada. Els materials utilitzats són la pedra calcària parcialment carejada lligada amb morter, formant filades més o menys horitzontals, tot i que tampoc no hi són absents, especialment a les fases més antigues, els grans rierencs. Els blocs tallats i ben escairats es reservaven per a les obertures, de les quals solament es conserven els llindars d'algunes portes, però probablement també es devien trobar a les finestres. A la zona de llevant del carrer, on les cases es varen mantenir ocupades fins a mitjan segle XX s'hi trobaven addicions de rajoles i totxo, especialment a les canalitzacions, dipòsits i a alguns envans.

Els edificis presenten una gran diferència entre la meitat nord i la zona de migdia. A la zona de tramuntana la complexitat estructural és molt més gran i les reformes més abundants. La zona de migdia es manté tot sovint com un gran espai buit, amb algun dipòsit com a única estructura. Aquesta diferència està motivada essencialment per la diferent funció de l'un i l'altre espais. De fet inicialment la distribució interior de les cases era molt similar entre les unes i les altres i només amb les diverses reformes es varen introduir canvis substancials. La distribució de les cases del carrer Savaneres era inicialment força simple, amb el rebedor a la banda nord i, en els casos dels comerciants, una petita botiga. La meitat de migdia devia estar destinada a taller, magatzem o, en alguns casos, a pati, mentre que l'habitatge es devia concentrar al primer pis.

Els paviments dels carrers són construïts amb rierencs, normalment petits, lligats amb terra. Quant als paviments interiors, els recuperats són sobretot preparacions de paviment, els més antics fets majoritàriament amb terra piconada i amb morter els més moderns. De les fases més modernes es conserven algunes restes i traces de paviments de rajoles, vermelles i de forma rectangular.

Com hem vist fins al moment hi ha diversos elements que dificulten l'establiment d'una cronologia i una evolució clares de cada habitatge. Per una banda les tècniques constructives són similars i varien poc amb el pas del temps. Per altra banda la interpretació es veu dificultada per l'estat de les restes, la majoria conservades solament en el nivell de fonamentació. Una altra dificultat ve marcada pel fet que tot i les abundants reformes dels edificis en alçat, tot sovint les fonamentacions, alineacions i parets principals de l'edifici es varen mantenir sense modificacions o amb addicions molt puntuals, i en l'actualitat apareixen com reformes molt parcials o molt emmascarades. Finalment els problemes de l'estratigrafia, no solament per la poca variació del nivell de circulació dels edificis amb el pas del temps, fet que sovint ha concentrat en menys d'un metre de potència set segles d'història, sinó que, tot sovint l'estratigrafia s'ha vist alterada o ha desaparegut parcialment per la construcció d'elements enterrats (pous, dipòsits) reformes que han implicat arrasaments i rebaixos del terreny (com les produïdes després d'enderrocs parcials per fets militars) o la construcció d'estances i cisternes semisoterrades.

Tot i aquestes limitacions, sí que es poden establir tot un seguit de grans fases que es corresponen *grosso modo* amb els grans moments de canvi del barri i de la ciutat, fases de les quals esperem en futurs estudis que uneixin arxius i arqueologia poder aportar més llums i precisions.

EVOLUCIÓ DEL BARRI

La gran dificultat per establir una seqüència clara i coherent deriva del fet que no es tracta d'un sol edifici, ni molt menys d'una construcció singular, sinó d'una acumulació d'habitatges, cada un dels quals tenia un propietari diferent, i va patir una evolució diversa. Això ens plantejava un repte important a l'hora de decidir la interpretació de les diferents fases d'existència del jaciment. Es podia optar per analitzar de forma individualitzada casa per casa o àmbit per àmbit. Això presentava un problema ja d'entrada ja que els diferents àmbits tot sovint en diferents fases poden acabar formant part d'una sola estructura separada o dividida en un moment donat o fusionada amb altres. L'altra dificultat era que el resultat d'un estudi d'aquesta mena resultaria particularista i no oferiria una visió de conjunt del jaciment i del barri. Per tant ens va semblar més útil i històricament molt més vàlid, fer l'anàlisi de les restes des d'una visió de conjunt.

L'anàlisi en conjunt de les restes permet un estudi de les tendències socioeconòmiques del barri, i ajuda a comprendre la inserció del mateix en les vicissituds i tendències de la mateixa ciutat i societat en què es troba situat. Per aquesta raó s'ha optat per analitzar l'evolució del barri en grans blocs, corresponents *grosso modo* als seus diversos segles d'existència i contraposar els resultats de l'excavació amb les dades històriques conegudes sobre la història de la ciutat i del barri. En fer aquesta anàlisi, però, no hem d'oblidar en cap instant que cada casa, era un món, i que en determinats moments alguns dels habitatges podien presentar una evolució diversa o particular. De tota manera l'anàlisi d'aquestes tendències permet, molt millor que una anàlisi particularista, descobrir quina era la situació del carrer en cada moment.

ELS ANTECEDENTS: ELEMENTS ANTERIORS A LA CREACIÓ DEL CARRER

L'arqueologia no ha fet altra cosa que corroborar les dades historiogràfiques de què es disposava per a la zona sud del Mercadal. Aquesta apareixia fins a finals del segle XIII com una zona planera dedicada a les hortes i sense urbanitzar. L'arqueologia ha demostrat la inexistència de cap estructura urbana anterior al segle XIII en tota la zona excavada. Les úniques restes que són anteriors a la configuració del barri són dos murs localitzats dins l'àmbit 34 i que corresponen segurament a una barraca relacionada amb l'explotació de les hortes de l'entorn. Els dos murs se situen paral·lelament i segueixen una orientació idèntica a les dels edificis posteriors. Això es deu, com veurem al sistema de parcel·lació emprat per fer les cases que respecta en tot moment els límits de finca ja existents i aquestes predeterminen les orientacions de les estructures.

FINALS DEL SEGLE XIII

L'establiment es va construir a finals del segle XIII com una urbanització planificada, i es va concebre com un projecte unitari, de manera que les diverses cases es construïren en un mateix moment. Abans de la construcció dels edificis es va fer un terraplenament del terreny, col·locant una capa de terra d'anivellament per damunt del nivell preexistent format per rierencs, argiles i sorres de riu.

Aquesta mena de construccions planificades, molt habituals en època baixmedieval responen a l'aplicació del sistema de l'establiment emfitèutic. Aquest sistema d'urbanització és la resposta a un dels problemes que es planteja en època medieval referent a la propietat i explotació del territori. Efectivament un dels principals problemes referents a la terra dins i a l'entorn de les ciutats és que tot sovint aquesta es troba en mans de dos grans poders, l'església i la corona, que en posseeixen el domini directe, però que no l'exploten directament. Per resoldre-ho es va optar per l'emfiteusi consistent a grans trets en el fet que el propietari de les terres establí un contracte amb un ciutadà perquè aquest parcel·lés i urbanitzés unes determinades terres, a canvi del pagament d'uns censos anuals al propietari. Tot sovint aquest ciutadà actuava d'intermediari, ja que un cop urbanitzada la zona, és a dir, un cop construït l'establiment, revenia les propietats als tenidors que passaven a posseir-ne el domini directe i l'explotaven a canvi del pagament també d'uns censos, ja fos en diners o en espècies.

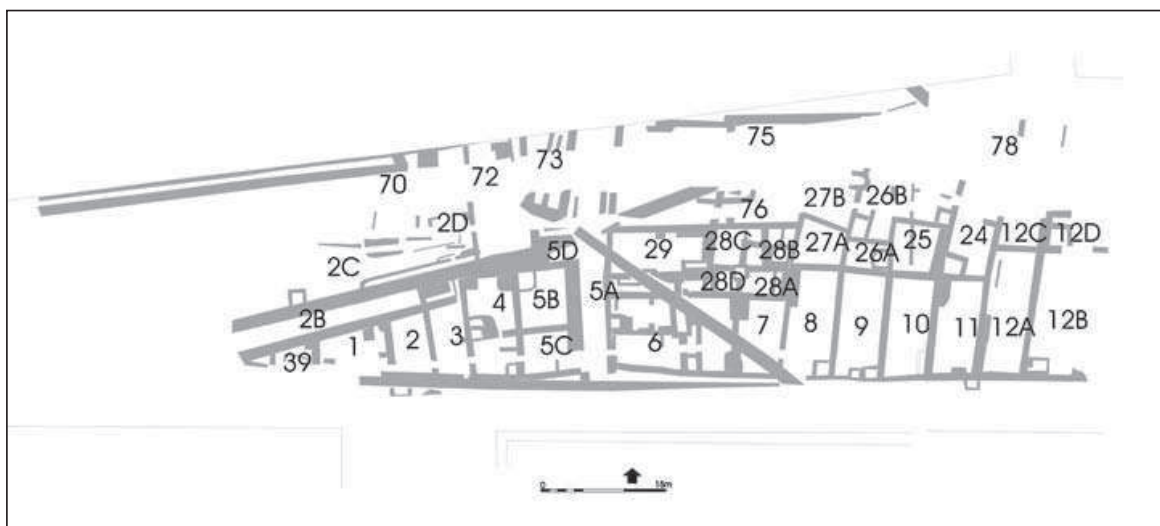
En el cas que ens ocupa aquest establiment s'insereix dins el gran creixement del barri del Mercadal produït al llarg del segle XIII i principis del segle XIV. L'element vertebrador en va ser el carrer de Savaneres, eix est oest que anava des del riu Onyar fins a l'actual avinguda de Jaume I, que delimitava pel nord les noves construccions i cap on s'obrien les façanes principals. Aquest carrer girava lleugerament cap a migdia a l'extrem de ponent, ja que en gran part resseguia un antic camí. Només hi havia un carrer nord sud a tot el sector, situat a l'alçada de la porta de l'actual casa de Cultura i que convertia en carrer un altre camí. En aquest carrer, a més, hi havia a la banda nord-oest un espai obert que amb el temps va anar adquirint personalitat i guanyant espai i que al segle XVI era conegut com la placeta de Santa Clara.

Les cases estaven per norma general, orientades de nord a sud, amb la façana principal a tramuntana. Aquesta, que no s'ha pogut resseguir completament durant les excavacions en situar-se en part fora de la zona afectada per l'obra, presenta una alineació regular, com succeeix també a la banda de migdia.

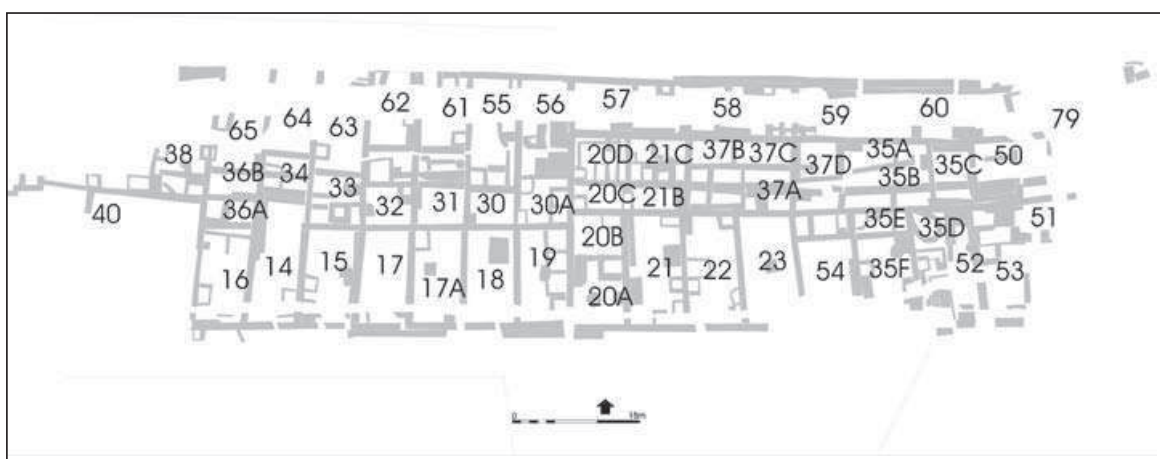
El sistema de construcció dels murs es repeteix diverses vegades, potser en correspondència a diferents brigades d'operaris treballant a l'hora o a les fases en què es va anar edificant. Així, partint d'un mur mestre en direcció nord sud hi recolzava el mur central de la casa en sentit est oest i solidari amb aquest el mur de ponent de la zona de migdia. Amb aquest peculiar sistema consistent a anar construint estructures en forma de L invertida s'anaven configurant la meitat sud de les parcel·les. La zona nord, més complexa estructuralment s'adossava a aquest cos preexistent. Aquest sistema permetia pràcticament construir en sèrie la zona sud, mentre que la de tramuntana, on hi havia més variacions entre les diverses cases tant en dimensions com en distribució, es construïen de forma més personalitzada.

Una altra característica del barri és que no es tracta de grans casals, sinó d'habitatges modestos, destinats a menestrals i artesans, i, amb alguna excepció, molt allunyats de les grans cases de l'època que encara es conserven a la zona de la Força. Més enllà de l'arquitectura i distribució dels edificis n'és també una prova que la zona no va disposar d'un sistema de clavegueram fins després de la construcció de l'hospital, quan pràcticament la meitat del barri ja havia estat enderrocat. Fins i tot llavors moltes cases no disposaven de connexió directa amb la claveguera i fins gairebé el final de la seva existència a les cases hi són presents, a més dels pous d'aigua, tot un seguit de pous negres.

Quant a la configuració dels habitatges en aquests moments es poden distingir clarament dues zones. La zona més important ocuparia gairebé tres quarts de la superfície edificada, tota la zona oriental del carrer. En aquesta zona els habitatges presenten una disposició i dimensions força regulars amb una amplada d'entre quatre i sis metres i una longitud d'uns 20 metres. Aquesta és una amplada idònia per a la col·locació d'embi-gats de fusta sense la necessitat de col·locar pilars centrals a les estances. Moltes d'aquestes cases devien disposar d'un pis superior, on es localitzaven gran part de les cambres privades, i la planta baixa quedava com a rebedor i distribuïdor, taller, obrador i/o botiga. Ja en el moment de la seva construcció es pot apreciar una diferència entre la meitat nord de l'habitatge i la de migdia, amb una major concentració d'estructures a la primera, restant la meitat sud com un gran espai pràcticament buit que es devia destinar essencialment a taller i magatzem. De fet les cases eren travessades d'est a oest per un mur central que actuava de suport i reforç de l'estructura però que també dividia clarament els edificis en aquests espais.

Figura. 3. Planta simplificada amb la numeració dels àmbits de la zona oest

Figura. 4. Planta simplificada amb la numeració dels àmbits de la zona est

Més complexa resulta la interpretació de la zona de llevant del carrer ja que en aquest espai la meitat de migdia reproduïx exactament el mateix esquema que a la resta del barri, i també ho fa l'extrem nord, però la zona central apareix com dos grans espais sense tancaments intermedis. Tot i que en fases posteriors aquest espai es convertirà en un seguit de pati de llums dels habitatges ens inclinem a pensar que no era aquesta la seva configuració original, sinó que les cases devien ser idèntiques a les que hi havia a ponent i els murs que tancaven i delimitaven de nord a sud els diversos àmbits foren eliminats probablement en el segle XVI.

La zona de ponent presentava una disposició diferent (Fig. 3). Un problema a l'hora d'analitzar la configuració de les cases d'aquest sector rau en el fet que la construcció, al segle XVII, d'una gran rampa per accedir al baluard de Santa Clara va destruir de forma gairebé total tots els vestigis d'ocupació anterior que hi poguessin haver a la meitat nord del solar, i, per tant, no sabem si les cases que podem apreciar actualment corresponen a la totalitat de la planta o aquestes s'estenien vers el nord. La primera hipòtesi no és descartable ja que molta documentació d'època medieval fa referència a l'existència des d'època antiga en aquest sector d'un camí, el camí de Barcelona, que travessant el riu Onyar, després d'uns metres devia girar cap a migdia. Aquest camí sembla el que va quedar fossilitzat en el carrer de Savaneres i aquest gir cap a migdia podria situar-se a la zona a la qual ens referim. Una altra dada abonaria aquesta teoria, ja que un cop construïda la muralla, al segle XIV, tant el portal d'accés, el de Santa Clara, com posteriorment, el baluard del mateix nom, es construeixen desplaçats cap a migdia amb relació a l'eix del carrer.

El que sí que queda clar és que les cases de l'extrem occidental del carrer són pràcticament el doble d'amples que la resta. Això fa que en alguns dels àmbits (com l'àmbit 2-3) s'hagi de col·locar un pilar central per tal de sostenir l'embigat del sostre. Així en aquests moments l'extrem occidental estaria ocupat per tres habitatges (àmbits 1, 2-3 i 4-5) que eren més amples que la resta, però potser també eren més curts.

A llevant d'aquest grup d'edificacions que acabem de descriure es troba l'únic carrer nord sud de tota la zona excavada. Aquest carrer, un cop més, no fa altra cosa que perpetuar un antic camí nord sud que, conegut com el camí de Fontanilles, encara perdura avui dia, amb diverses modificacions en el seu traçat, a causa sobretot de la construcció, al segle XVIII, de l'edifici de l'hospici i casa de la Misericòrdia (actual casa de Cultura de la Diputació), que va obligar a desplaçar el seu traçat cap a llevant.

A l'est d'aquest carrer es troba la que probablement és la zona més complexa estructuralment de l'excavació. S'hi troben tot un seguit d'habitatges que presenten una disposició diferent a la resta i que, ràpidament patiran una evolució que en canviarà completament la fisonomia. El primer que cal remarcar és que, a diferència de la resta de casos, aquestes no presenten la seva porta d'accés a la banda nord sinó que en alguns casos es troba a ponent, i s'obre al carrer nord sud, o –en el cas de l'àmbit 29– a la banda contrària, a llevant. Aquesta peculiaritat ve en part determinada pel fet que són les úniques cases que poden variar l'indret de la seva obertura principal, ja que són les úniques que afronten per ponent i llevant amb espais oberts, mentre que a la resta de l'espai les cases es troben adossades i només afronten a l'exterior per tramuntana i migdia.

Inicialment en aquest espai es troben pel que sembla dues o tres cases diferents. Així, queda clar que l'àmbit 6 constitueix un habitatge, separat de l'àmbit 29 per una androna. L'àmbit 29 s'obria a ponent, mentre que l'àmbit 76 no disposa de cap obertura visible i potser formava part del mateix habitatge que l'àmbit 29.

A l'est d'aquests dos habitatges se situa una zona oberta, que devia configurar un espai porxat, del qual es conserven els basaments de tres pilars.

Aquest porticat no sembla connectat amb el carrer de migdia (el de Canaders), ja que el mur que s'empra com a façana de migdia continua en aquest sector sense canvis aparents en el seu parament. Aquest espai obert tenia la seva prolongació cap a llevant i conformava una petita plaça en l'espai que posteriorment ocuparà l'àmbit 27A. També els àmbits 26 i 25 mantenen una comunicació amb aquest sector, no a través de portes sinó a partir d'un llarg passadís, amb un paviment de còdols del qual se'n conservaven encara algunes traces. En aquest cas, però, i atès que la zona al nord d'aquests àmbits sí que està edificada, creiem que no es devia tractar tant d'un espai obert com d'un passadís que al primer pis devia anar cobert i estar ocupat per la casa. L'existència d'aquest passadís al qual s'accedia des de la placeta o àmbit 27A responia segurament a la necessitat d'entrar i treure mercaderies del negoci o taller que ocupava la planta baixa d'aquest immoble.

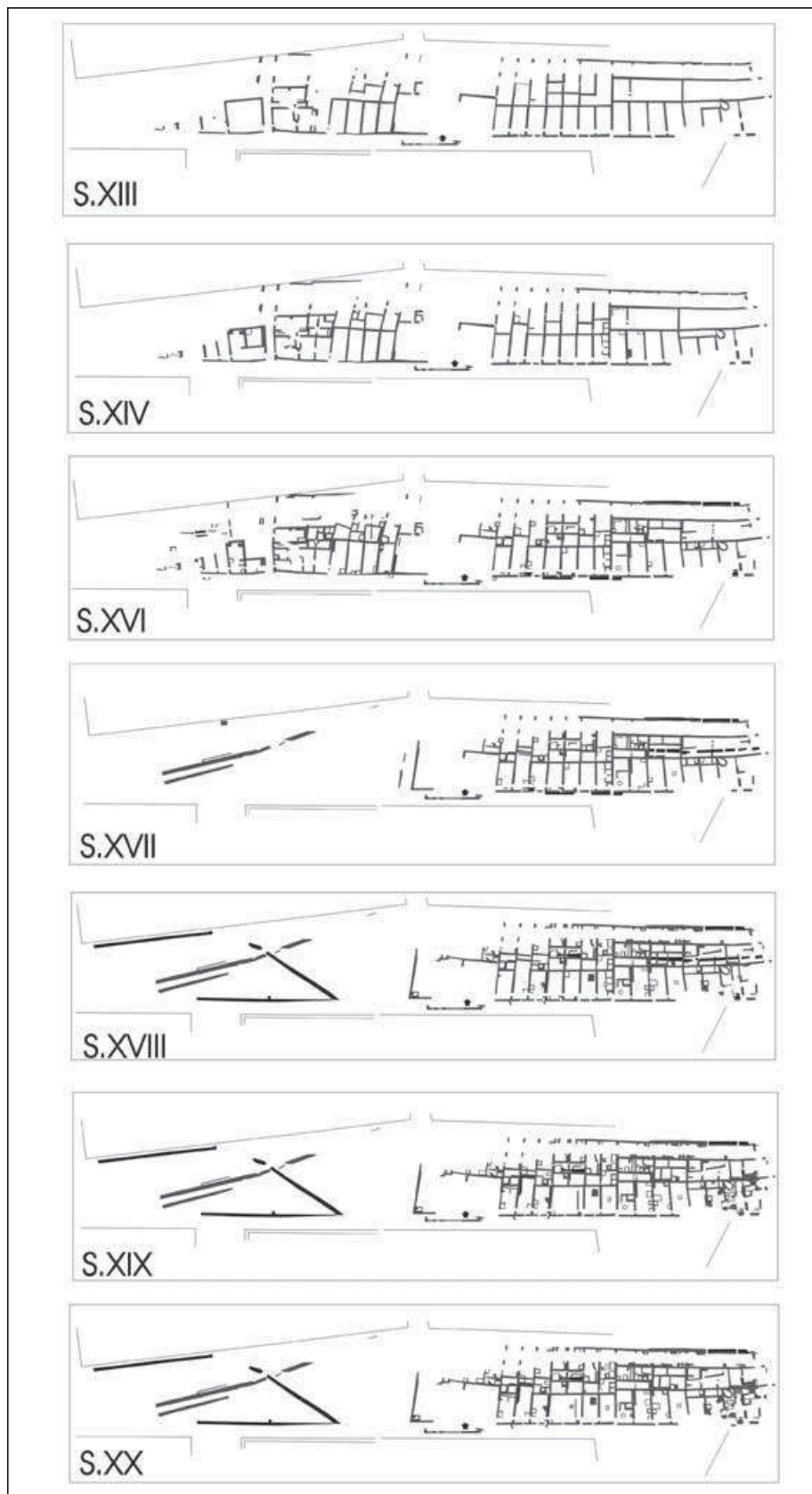
Històricament aquest és un període de creixement urbanístic important a la ciutat de Girona. El que ens ocupa és un més dels establiments que anaren proliferant al llarg dels segles XIII i XIV a diversos barris i burgs de Girona, i aquest creixement no s'atura aquí sinó que continuarà en direcció sud fins pràcticament arribar a l'actual plaça del Lleó on des de l'any 1211 es trobava situat l'Hospital Nou. Les persones que s'assen-ten en aquests barris perifèrics de la ciutat són menestrals, artesans i comerciants, molts de dedicats a feines que per les seves característiques (brutícia, fressa, necessitat d'espai i d'aigua...) no es podien establir a zones més cèntriques i també més cares.

De fet aquesta diferència en l'ocupació professional dels primers habitants pot haver determinat la diversa configuració d'alguns dels àmbits. Així, per exemple, podria ser que les cases de ponent fossin previstes per a professions que requerien uns tallers més amplis, com la ferreria, ja que dins els àmbits 2-3 i 4 es trobaren evidències del treball del ferro (escòria, cendres, llars...). És aquesta una mena de professió que se solia posar als límits de la ciutat per diverses raons, espai, fressa, perillositat d'incendis... No cal oblidar que tot sovint els contractes previs a la construcció d'un establiment definien les professions a les quals s'havien de dedicar els estadants, ja que això servia al propietari per cobrar els censos en espècies, aconseguint productes que li interessaven i ajudava a l'hora de configurar els espais.

EL SEGLE XIV

El segle XIV és el moment de consolidació del carrer i del barri. També és el moment en què aquest comença a adquirir vida i personalitat. Els primers edificis originals, amb una estructura molt similar i repetitiva comencen a ser modificats pels seus ocupants per adaptar-los a les seves necessitats, tant familiars com professionals. És obvi que l'ofici al qual es dedica cada propietari acaba afectant l'estructura de la casa ja que no té les mateixes necessitats un ferrer que un teixidor o un fuster, o qui té un taller que qui disposa d'una botiga.

La ciutat continuava creixent en població i això es notava en una densitat més gran de poblament als diversos barris. De fet el segle XIV és el moment àlgid de la ciutat, sobretot demogràficament, ja que arriba a tenir uns 10.000 habitants, xifra que baixarà ràpidament els dos segles següents (arribarà als 3.000 habitants) i que no es recuperarà fins a finals del segle XIX. En aquest moment s'intensificarà al barri antic de la ciutat un

Figura. 5. Principals fases evolutives dels edificis

procés especulatiu ja iniciat als segles anteriors, en què la manca d'espai obligarà a un important creixement en alçat dels habitatges, que arribaran fins als quatre pisos d'alçària. Això no succeirà a les zones més perifèriques com el barri del Mercadal, on la disponibilitat d'espai –de fet gran part del Mercadal encara era ocupat per les hortes– facilitava que quan calia encabir més gent s'optés per ocupar espais que abans eren oberts, però no es traduís en un creixement en alçat dels edificis.

La unió d'ambdues circumstàncies, el creixement demogràfic i l'adaptació dels espais a les necessitats dels propietaris marquen aquesta primera gran fase de reformes interiors dels habitatges. I aquesta és una dada important. La majoria de reformes que es produiran als diversos edificis al llarg de la seva història n'afectaran l'interior, però no l'exterior, que mantindrà en tot moment l'alineació i dimensions originals, marcades pels murs mestres construïts al segle XIII. En tot cas aquestes façanes es veieren modificades en alçat amb l'addició de noves plantes a l'obra original.

En aquest moment es produeix un doble procés. Per començar, com hem dit, la compartimentació interior dels espais existents i la seva adaptació als usos quotidians i, per l'altre, l'ocupació i edificació d'alguns dels espais que en el moment de construcció dels edificis eren zones obertes.

Així, les àmplies cases de la zona occidental es divideixen per la meitat de nord a sud, i adquireixen unes dimensions molt similars a les de la banda oriental quant a amplada. Els àmbits 2 i 3 se separen definitivament i el mateix succeeix amb els àmbits 4 i 5 que foren dividits d'una forma peculiar ja que la divisió nord sud no abraça tot l'espai sinó que a la banda de migdia es conserva un espai unitari que manté l'amplada anterior. Potser va ser aquest fet el que va obligar a doblar el mur de llevant de l'àmbit 5 per poder sostenir l'embigat del sostre. De tota manera el fet que els espais continuïn compartint la zona de migdia fa pensar que en aquest cas la subdivisió de l'espai no respon a una reparcel·lació i la propietat continua essent unitària.

Més complexes són les transformacions succeïdes a llevant del carrer nord sud. El carreró o *androna* que abans separava els àmbits 6 i 29 és obliterat per un mur que de fet implica la refacció de tota la façana oest del sector. És probable que en aquest moment les dues propietats es fusionin en una de sola, ja que la porta exterior que es trobava a la banda de llevant de l'àmbit 29 és tapiada, sense que se'n construeixi cap de nova a ponent. La zona de llevant, anteriorment ocupada per un gran espai obert parcialment porxat (àmbits 7 i 28) és urbanitzat. La zona de migdia és recompartimentada per un mur nord sud que oblitera els antics pilars. També la zona nord és convertida en habitatge subdividint-lo ràpidament en quatre estances de dimensions reduïdes. A llevant l'àmbit 27 també queda integrat en el nucli d'habitatges i la comunicació amb l'àmbit 26 és tapiada convertint el que abans era un passadís (probablement cobert), en una habitació, eliminant les obertures que per llevant i ponent el mantenien obert en relació a les cambres del seu entorn.

Menys determinants són les reformes de la meitat oriental del carrer, que mantindrà a grans trets la configuració original. A l'àmbit 14 s'elimina el mur de tramuntana que es refà uns metres més al nord, ampliant l'estança de la zona sud i construint un dipòsit a la cambra nord (àmbit 34).

Els àmbits 19 i 30A, pertanyents a una mateixa casa, pateixen una reforma important, amb l'addició de fins a cinc dipòsits a la seva banda de llevant. Aquests, que presentaven un enlluït al seu interior tenien sens dubte vinculació amb el negoci dels propietaris de l'immoble, l'adoberia. De fet els negocis relacionats amb el tèxtil i la pell són molt abundants a la zona del Mercadal.

En aquest moment, doncs, el barri conserva en gran mesura la seva configuració original, i les reformes interiors són escasses i sovint cal relacionar-les amb les necessitats professionals del propietari (almenys les que es reflecteixen en l'excavació, ja que qualsevol reforma a l'alçada del primer pis de l'edifici, on se solien trobar les cambres privades de la família, difícilment té reflex en el nivell del subsòl).

Però també es pot apreciar com la pressió demogràfica és també patent a la zona del Mercadal, i s'ocupen els espais buits i es compartimenten alguns dels ja edificats.

LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIV I EL SEGLE XV

Després d'un període de calma la ciutat entra en una fase de conflictes armats i epidèmies diverses que portaren Girona a una època de crisi econòmica i demogràfica. En aquests moments la ciutat va iniciar una davallada demogràfica que culminarà a finals del segle xv quan la ciutat tindrà menys de la meitat dels habitants que el 1360, i arribarà a solament 3.000 persones.

Arqueològicament aquesta crisi té un reflex important en sentit negatiu. Si hi ha vegades que l'arqueologia aporta informació tant pel que es troba com pel que no, aquest en seria un exemple clar del segon cas. En tota la zona excavada hi són pràcticament absents els nivells arqueològics del segle xv i les reformes estructurals datables d'aquest moment. Per tant podríem deduir que el barri intentava sobreviure, sense gran reformes, que sovint són indicatives d'activitat econòmica i prosperitat, però tampoc s'hi detecten abandonaments d'edificis o ensorraments. Això no vol dir que aquests no es produïssin, però la peculiar construcció del carrer, on totes les cases configuraven pràcticament només dos edificis, feia que per molt que una casa romangués abandonada o tancada durant un temps l'edifici no s'ensorrava o deteriorava perquè els veïns continuaven ocupant i mantenint l'immoble i per tant aquests abandonaments no deixen constància en l'arqueologia, més enllà d'aquesta inactivitat constructiva a la qual acabem de referir-nos i que tant es pot deure a abandonaments com a pobresa o a manca d'iniciativa i motivacions per invertir en les cases i els negocis.

De tota manera durant aquest període sí que es va dur a terme una gran obra d'enginyeria que va afectar profundament la topografia del barri i el seu desenvolupament posterior. A mitjan segle XIV i davant dels conflictes bèl·lics que de sempre havien afectat la ciutat de Girona per la seva posició estratègica, el rei Pere III el Cerimoniós va ordenar la construcció d'una nova muralla que havia d'encerclar i protegir els nous barris apareguts a la ciutat als darrers segles i que restaven indefensos davant de qualsevol atac. Un d'aquests barris era el del Mercadal. Les noves muralles que abraçaven aquest barri resseguien l'espai que actualment ocupa l'avinguda de Jaume I (artèria principal de la ciutat actual creada a principis del segle XX arran precisament de l'enderrocament de les muralles). Des d'aquell moment quedava clarament delimitat el límit de ponent de la ciutat i durant molts segles aquest impediria el creixement urbà. Això no era cap problema, almenys al principi, ja que com hem dit la crisi demogràfica va fer que en el moment d'erigir-se aquestes noves defenses englobessin al seu interior amplis espais buits, o ocupats per hortes.

EL SEGLE XVI

Després d'un llarg període de crisi, a principis del segle XVI la ciutat es va anar recuperant econòmicament i demogràficament tot i que tardaria molt temps a tornar a assolir el volum de població del segle XIV. Aquesta millora de la situació econòmica té un ràpid reflex en l'arqueologia, amb abundants reformes i millores a la majoria dels habitatges. Algunes d'aquestes reformes probablement eren simples condicionaments de cases i espais que feia més d'un segle que no rebien millores i que, alguns d'ells, potser fins i tot es trobaven abandonats.

És en aquest moment que s'introdueixen dues millores evidents a les cases. Per una banda, moltes es doten d'un pou d'aigua. Aquest se situa a vegades a la part de darrere de l'edifici, i d'altres, com a l'àmbit 28, al centre de la zona nord. En aquest cas, a més, el pou es va construir al centre dels murs divisors de les estances. Aquest és un sistema de construcció habitual a l'època en edificis amb més d'un pis o que disposaven de la cuina a les plantes superiors. El pou es construïa rebentant alguns dels murs preexistents i presentava aparentment la forma d'una gran pilastra amb una obertura a cada pis per on es podia ficar la galleda i extreure l'aigua. Així un sol pou servia per proveir tots els veïns de l'edifici.

L'altra novetat foren els pous negres. D'aquests se'n va construir gairebé un a cada casa. Bastits amb parets de pedra i morter i sense paviment al fons, se situaven sempre als angles de les estances, sobretot a la part de darrera de la casa o, fins i tot, al mateix carrer de Canaders, tocant la façana posterior de l'edifici, on es devia situar la connexió amb l'interior.

Paral·lelament a aquests elements n'apareixen d'altres que permeten intuir la creació d'una xarxa higiènica al barri. Així tant al carrer de Savaneres com al de Canaders es construeixen sengles clavegueres, de petites dimensions i cobertes amb lloses de pedra, que probablement estaven més destinades a recollir l'aigua acumulada als carrers, que no pas la de les cases. Cal tenir present que tota aquesta zona era molt afectada per les inundacions i que aquestes no comportaven solament una vinguda d'aigües provinents del riu Onyar, sinó que en aquest s'acumulaven totes les aigües brutes dels habitatges de la banda est de la ciutat, i creava en cas d'inundació un problema important de salubritat. Aquesta situació es va produir fins pràcticament el segle XIX, tot i l'existència des del segle XIV d'una muralla que separava la zona del Mercadal del riu.

Una reforma important va consistir en l'ampliació del carrer nord sud de la banda occidental amb l'obliteració de la casa situada a ponent (àmbit 5) i la creació d'una plaça. És probable que aquesta reforma es portés a terme molt pocs anys abans de la construcció de la plaça de l'hospital que, com veurem a l'apartat següent va acabar per ocupar tot aquest sector.

La segona reforma important la trobem dins la casa formada almenys pels àmbits 6 i 29. L'espai de migdia (àmbit 6) es reconverteix en un gran pati, amb una estança a migdia i en la qual la remodelació del carrer nord sud (que va significar la col·locació d'un nou paviment i l'elevació del nivell de circulació) va obligar també a elevar el nivell del llindar de la porta d'accés a la casa. En aquest pati en un moment determinat s'hi va treballar amb vidre, ja que tot i que no es va localitzar cap forn sí que es posà al descobert una solera de rajoles associada a gran quantitat d'escòria de vidre. A l'àmbit 29 les reformes són més clares, amb la col·locació d'un paviment de rajoles vermelles i la construcció d'una caixa d'escapes que comunicava amb la planta superior.

L'arrencament de l'escala se situa a la banda de migdia i per construir-la es va doblar el mur de ponent i part del de tramuntana per recolzar la nova esglaonada. El fet que aquest element se situï dins aquesta cambra i el fet que habitualment les escales d'accés a la planta noble se solien trobar al centre o a la part del darrera de la casa, sovint en espais descoberts, fa pensar que probablement l'àmbit 76 formava part de la mateixa casa i que s'hi devia trobar l'accés principal, mentre que el de l'àmbit 6, devia ser una entrada de servei, fet que corroboraria l'existència del pou i dels elements relacionats amb la fabricació de vidre, més propis d'una zona de treball que no d'habitatge.¹

La resta de reformes localitzades són puntuals i responen a la lògica interna i les necessitats de cada habitatge i tot sovint resulta complicat identificar-ne la raó i la funció.

Així, a l'àmbit 28 es compartimenta una de les estances que hi havia, probablement amb la construcció d'un parell de dipòsits, ateses les reduïdes dimensions dels espais resultants.

A algunes estances de la banda de migdia es doblen parcialment alguns dels murs. Així, normalment, a la banda de ponent es construeix, adossat al parament ja existent, un segon mur, amb una fonamentació molt més escassa i que presenta una longitud d'entre 2 i 4 metres. Així succeeix als àmbits 8, 11 (si bé en aquest cas com veurem podria tenir una altra interpretació) i al 21. El fet que aquest mur es trobi a un dels laterals i no a ambdós, fa pensar en una estructura similar a la que de forma molt més clara es trobava a l'àmbit 29, és a dir, una caixa d'escala recolzada contra el lateral ja existent i de la qual el mur que estudiem seria l'element de recolzament dels graons. En el cas de l'àmbit 11, al mur s'hi aprecia un espai rebaixat recobert de morter. Es tracta segurament de les restes d'una prestatgeria que, com un nínxol, devia quedar integrada dins del mur. Tot i això no invalida en absolut la funció de recolzament de graons que plantejàvem per aquest mur, ja que el nínxol es trobava a la zona nord, en la qual l'escala ja es devia trobar a una certa alçada deixant un espai a sota que es podia reaprofitar.

El fet que hi hagi aquestes escales ens està indicant que hi havia almenys un primer pis i que es van fer reformes també a la planta superior.

Tot sovint les reformes que s'aprecien als diversos espais són difícils d'interpretar ja que moltes són de caire utilitari; així són molt abundants els dipòsits excavats al terra construïts en aquests moments, i cal vincular-los amb la professió de l'estadant sense que l'excavació proporcioni tot sovint dades fiables sobre aquests oficis ni sobre l'ús concret al qual es destinaven els dipòsits.

A la zona de llevant del carrer es comencen a produir moviments importants. Així l'extensa zona central dels edificis, que a l'excavació apareixia com dos grans espais buits (20C, 21B i 37) que nosaltres creiem que en realitat, fins almenys el segle XV, presentava una parcel·lació similar a la de la resta d'edificis, canvia la seva fisonomia. És possible que aquesta zona fos una de les més afectades pel procés de crisi del segle XV i que alguns dels habitatges s'abandonessin i degradessin, fet que facilitaria un canvi en la concepció de l'espai, concepció que es fa de forma força unitària. Així es construeix

---

1. És cert que els pous sovint es troben als patis d'accés als grans casals, però en aquells casos són concebuts com un element ornamental a més de funcional, i ocupen el centre del pati i no un lateral i amb elements de tipus industrial al seu entorn.

xen estances a la meitat nord d'aquest espai, mentre que la zona de migdia, que en realitat correspondria al centre de les cases, resta com un espai probablement descobert, que al segle següent serà ocupat per una claveguera. Aquesta estructura podia funcionar com una mena de pati de llums de l'immoble. En canvi la meitat nord d'aquest espai es compartimenta, s'integra en el bloc de façana de la casa, dedicada a taller o botiga.

La meitat sud de les cases es manté molt més inalterada. Com hem dit, durant molts segles aquesta zona fou destinada a eixida o a magatzem, segons les necessitats. L'únic element nou en moltes d'aquestes estances és la construcció dels pous negres als quals hem fet esment més amunt en aquest mateix apartat, i que se solien situar a un racó de l'estança a l'extrem de migdia, a tocar del carrer.

SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVII

Aquesta fase de creixement i reformes s'estén al llarg de tot el segle XVI i principis de la centúria següent i a vegades resulta complicat especificar o precisar el moment determinant o individual de cada reforma. Però a mitjan segle XVII es produeixen tot un seguit de transformacions de gran abast a la ciutat, i molt especialment a les seves defenses, que varen afectar i modificar l'aspecte del carrer. A mitjan segle XVII la ciutat de Girona continuava essent víctima de la seva situació estratègica i continuava patint atacs i setges amb una certa regularitat. En aquells moments les muralles bastides al segle XIV, formades per alts paraments amb torres disposades equidistantment no oferien una defensa adequada a la principal arma imperant a l'època, l'artilleria, i, a més, tampoc no permetien la col·locació de canons al damunt de les defenses. Per tant la ciutat es va adaptar als nous temps i va adoptar les mesures defensives en alça a l'època, la construcció de grans baluards a l'exterior de les muralles, aptes per a l'artilleria i que permetien una defensa millor de la ciutat. Aquestes noves defenses presentaven unes necessitats de terreny importants tant a l'exterior com a l'interior de la ciutat, i ambdues qüestions varen tenir conseqüències per als carrers de Savaneres i de Canaders. Les obres exteriors fetes per construir el baluard de Sant Francesc (l'actual plaça del Lleó) comportaren l'enderrocament de l'Hospital Nou (situat en aquell indret des de l'any 1211), al qual va ser necessari cercar-li un nou emplaçament. L'indret triat va ser el carrer de Canaders, la construcció del qual s'inicia l'any 1666 i que és l'edifici de l'Hospital de Santa Caterina que encara avui presideix la zona de ponent del carrer Pompeu Fabra. La seva construcció va comportar una remodelació important de la zona. L'altre motiu del gran canvi del sector va ser la necessitat de terreny a l'interior de la ciutat per a un altre baluard, el de Santa Clara, situat a ponent del carrer de Savaneres, per a la construcció del qual va ser necessari enderrocar el convent del qual pren el nom. A la banda interior de la ciutat aquests baluards requerien llargues rampes d'accés per poder pujar els canons i la munició a les defenses sense haver de patir pendents gaire abruptes.

Per tant, ja fos per les necessitats de construcció de la rampa com per les necessitats d'espai i accés al nou hospital, es va decidir enderrocar un gran sector dels edificis del carrer de la banda de ponent, creant des de la muralla fins al final de l'edifici de l'hospital un gran espai obert, que amb el nom de plaça de l'hospital es va mantenir fins als anys seixanta del segle XX, moment en què es va construir el carrer actual.

Figura. 6. Vista del sector oest on destaca el mur de la rampa d'accés al baluard de santa Clara

L'enderroc d'aquests habitatges va crear un problema constructiu. Com ja ha quedat explicat, gairebé tot el carrer era concebut com un sol i llarg edifici, de tal manera que les diferents cases compartien no solament les façanes de tramuntana i migjorn sinó també els envans nord sud. Quan es varen enderrocar les cases de la banda oest també es varen enderrocar aquests envans i va ser necessari construir una nova façana occidental per tancar l'edifici.

Després de les reformes la zona va quedar configurada com una gran plaça quadrangular limitada pel nord pel carrer de Savaneres, el de Canaders al sud, a ponent per la rampa d'accés a la muralla i a llevant l'illa de cases que es mantindria dempeus i en ús fins a mitjan segle xx.

De la rampa d'accés al baluard en resten escassos elements. A l'extrem de ponent de l'excavació es va posar al descobert part del mur de migdia d'aquesta rampa, construït amb pedres escairades i blocs reaprofitats d'altres edificis, majoritàriament del convent de Santa Clara ja que estan més ben treballades que les de les cases del sector. Presenta la cara nord polida, la que donaria a l'interior de la rampa, mentre que apareix de forma molt més irregular per la cara de migdia. Pràcticament no disposava de fonamentació. Aquest fet segurament és el que ha provocat que no es conservés el mur de tramuntana de la rampa. A l'interior d'aquesta rampa es va construir una claveguera de pedres i morter, amb el paviment de rajoles, destinada a recollir l'aigua que s'acumulava a la part alta del baluard.

Més enllà de la construcció d'algun dipòsit i d'alguna compartimentació d'espais, són pràcticament nul·les les reformes a la zona de llevant de l'excavació, l'única que des d'aquest moment es mantindrà dempeus i habitada. El més interessant és la construcció dins l'àmbit 37 d'una claveguera est oest, amb coberta de lloses, associada a un paviment de còdols, que no fa altra cosa que refermar l'ús d'aquest espai en aquests moments com a pati de llums de l'edifici. Aquest pati central es devia estendre en direcció est ja que la claveguera ocupa també la zona central de l'àmbit 35 i devia sortir de l'edifici per la façana de llevant (que no es va arribar a localitzar durant l'excavació).

EL SEGLE XVIII

Des del moment de la construcció dels baluards i, sobretot de l'Hospital de Santa Caterina l'aspecte del barri va canviar. Per una banda l'obertura del gran espai que era la plaça de l'hospital va implicar la destrucció d'una dotzena de cases i el nou edifici va esdevenir l'eix vertebrador del barri, i el seu edifici més emblemàtic. La seva construcció va comportar altres reformes com la creació d'una claveguera en direcció est oest al carrer de Canaders que recollia les aigües del nou edifici. Aquesta va patir diverses modificacions, ja que el seu tram oriental era de coberta de lloses, mentre que l'extrem occidental fou remodelat posteriorment en un moment indeterminat i es va cobrir amb una volta de rajoles. Curiosament si bé algunes cases varen acabar connectant-se a la nova claveguera, i en resten com a testimoni diverses canalitzacions de parets de pedra i sols de rajoles, no va succeir així amb totes i al llarg dels segles XVIII i XIX es construeixen nous pous negres als habitatges. Aquests són diferents dels que hi havia des del segle XVI. La seva construcció és diferent, amb parets de pedra i morter i amb paviments de rajoles, però també ho és la seva situació que tot sovint ja no és als angles de les cambres sinó contra un dels laterals o fins i tot al centre de l'àmbit. A més en alguns àmbits es conserven restes de dos o tres pous negres. Però aquesta visió és en realitat falsa, com ho demostra aquesta duplicitat de pous negres en un sol àmbit. Recordem que treballàvem en el nivell de fonamentacions dels edificis i que tots aquests dipòsits eren en realitat pertanyents a diversos pisos de l'edifici, de tal manera que en alçat apareixien com a elements massissos que baixaven des dels pisos superiors. I és que els habitatges originals, si bé no havien variat gaire exteriorment sí que ho havien fet interiorment, amb l'addició de noves plantes (l'edifici tenia al segle XX quatre plantes) i la compartimentació en diversos apartaments d'espais que originalment corresponien a un sol habitatge.

Un altre element va ajudar a configurar l'aspecte d'aquesta zona del Mercadal. A mitjan segle XVIII es va construir un nou edifici a la banda de tramuntana de la plaça de l'hospital. Aquest era un sector fins llavors obert, ocupat per hortes i algunes cases, que es va aprofitar per construir-hi l'hospici i la casa de Misericòrdia, actualment casa de Cultura de la Diputació. Aquest edifici es va concebre arquitectònicament com la contraposició a la banda nord de la plaça del ja existent de l'hospital com es pot comprovar en les mateixes dimensions i aspecte de les façanes, força similars. Amb l'addició d'aquest nou element la plaça prenia la seva configuració definitiva closa entre tres grans edificis i la rampa del baluard.

Gràcies a un cadastre de l'any 1716 disposem d'una visió força completa de la situació de la ciutat de Girona, just després de la guerra de successió.² La visió que ens ofereix és la d'una ciutat empobrida, molt afectada per la guerra i, també, la d'una ciutat que ha canviat molt poc des de l'època medieval, amb una estructura on predominen les classes no productives (clergat i privilegiats) i amb poca força de la burgesia i comerciants. Per la zona que ens ocupa i, en general pel barri del Mercadal, l'estudi ofereix dades interessants. Era un barri ocupat per treballadors i professionals artesans. El 1716 eren abundants les cases abandonades o dèrriues pels efectes de la guerra (se n'esmenten sis de dèrriues al carrer de Canaders). Moltes de les cases abandonades foren ocupades per les tropes felipistes, que acabaven d'ocupar la ciutat. Per altra banda la majoria de cases eren de planta baixa i pis, dos pisos com a molt i en general no superaven les cinc habitacions, una estructura que pràcticament era la mateixa des del moment de construcció de l'establiment que estudiem.

Els elements que s'afegiran a la zona de l'antic carrer són reformes puntuals derivades dels canvis de necessitats. La construcció de la casa de la Misericòrdia va comportar la construcció d'una nova claveguera associada, feta amb parets de pedra i coberta de lloses que travessava en diagonal la plaça per connectar-se a la que ja hi havia de l'hospital.

També la zona de la rampa del baluard va patir una reforma puntual, probablement lligada a les necessitats derivades dels setges. Entre el mur de la banda de migdia i la claveguera o desguàs del baluard es va construir una cisterna, amb paviment de morter i arrebossant els murs.

La resta d'actuacions es produeixen al bloc d'edificis de la banda de llevant i són de caire molt puntual. Cal tenir present que els edificis ja estaven configurats en planta i aquesta es va mantenir pràcticament inalterable i les reformes es devien produir en alçat, amb modificacions d'envans o l'afegit de pisos superiors, però aquestes reformes no deixen una empremta clara des del punt de vista arqueològic ja que no afectaren els fonaments dels edificis i ni tan sols la seva planta baixa.

Tot i això al llarg del segle XVIII es detecta una intensificació de l'ocupació. Així, el pati de llums que hi havia fins ara als àmbits 35 i 37 desapareix i l'espai és compartimentat i ocupat per petites estances.

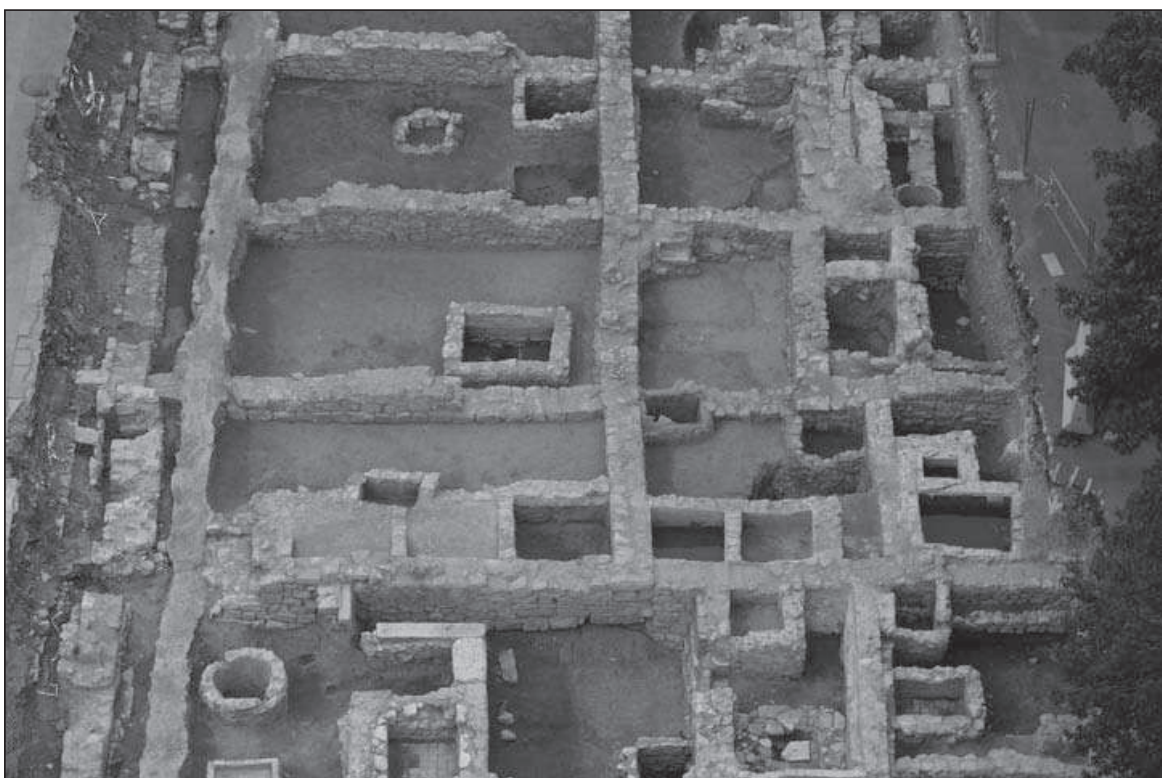
Un dels àmbits que patirà més canvis a partir del segle XVIII és l'àmbit 20. Al segle XVIII es compartimenta l'espai de migdia, construint una cambra parcialment soterrada (àmbit 20 A). Es tracta d'un espai rectangular, amb el paviment a una cota més baixa que a la resta de l'habitatge i a la qual s'accedeix per una petita rampa construïda a la banda de migdia. En el moment de l'excavació aquest espai estava farcit de runa provinent de l'enderroc de l'edifici. I es va poder apreciar com la coberta d'aquest espai havia estat una volta catalana, sense que es pugui especificar si aquesta era la coberta original del segle XVIII o fruit d'alguna reforma posterior. La part superior d'aquesta volta es devia situar gairebé a la mateixa cota que el nivell de circulació actual i la cambra resultant era molt baixa, i es devia emprar com a magatzem, o, més probablement, com a celler.

---

2. Boadas, J. *Girona després de la guerra de successió*. Girona, 1986.

EL SEGLE XIX

Un dels cops més importants que afectaren a la ciutat de Girona varen ser els successius setges que va patir durant les guerres napoleòniques i que varen comportar la destrucció d'extenses àrees dels barris perifèrics de la ciutat. No n'és una excepció el carrer de Savaneres, situat a tocar de les muralles i un dels portals de la ciutat, i, per tant, en un dels seus punts més vulnerables, tot i l'existència del baluard de Santa Clara.

Figura. 7. Vista de diversos àmbits de la zona est on destaca la gran complexitat de la meitat nord (dreta) comparada amb la meitat sud (esquerra)

Per tant, el segle XIX s'inicia per al barri, de forma similar a com ho va fer el segle XVIII, amb una destrucció important dels habitatges que fan necessari un procés important de reconstrucció. Aquest fet és sobretot evident a la zona de llevant del carrer, la zona més afectada per les destruccions. Les raons poden ser diverses. Per una banda el mateix sistema de funcionament de l'artilleria, que disparant amb paràbola a l'interior de la ciutat per evitar les muralles feia que resultés més afectat el sector més llunyà als murs que el més proper que quedava arrecerat per la pròpia muralla. Una altra raó pot ser l'existència del convent de Mínims, situat immediatament a l'est del nostre carrer i que en moments de conflictes bèl·lics era emprat com a allotjament de tropes pels defensors.

Sigui quina sigui la causa el cert és que el sector de l'extrem oriental del carrer va ser remodelat de forma gairebé total, fins al punt que a excepció d'alguns dels murs

perimetrals, la resta d'estructures de la zona pertanyen al segle XIX, i han desaparegut de forma gairebé completa l'estratigrafia i estructura anterior.

Així els àmbits 35, 37, 50, 51, 52 i 54 són essencialment creats i definits al segle XIX. En aquesta estructuració es pot apreciar com la zona nord de l'àmbit 35 (35 a i 35B) era un pati descobert, pavimentat parcialment amb còdols. A través d'aquest pati s'accedia a la casa situada a llevant (àmbit 50), amb un espai de recepció i a la banda sud de l'estança, una caixa d'escala per accedir als pisos superiors. La zona de migdia devia ser una zona de servei (àmbit 51), pavimentada amb un sòl mixt de rajols i rierencs, i en la qual se situaven diversos pous negres i dipòsits. Quelcom similar succeïa a la cambra situada a ponent (àmbit 52) on en el moment de l'excavació encara es conservava un dipòsit amb la coberta original de rajoles. Aquests dos espais possiblement acumulaven els pous negres de les diverses plantes de l'edifici. I és que en aquest moment es produeix o reforça un fenomen que potser ja s'havia iniciat a la centúria anterior: el creixement en alçada dels edificis i la seva compartimentació en apartaments. Aquest creixement en alçat es va produir d'una forma relativament desordenada i així, mentre a la planta baixa o les fonamentacions els edificis mantenen una aparença molt similar a les de segles anteriors, en alçat, la compartimentació canviava i no se seguien les alineacions dels habitatges originals. Aquest és un fenomen molt difícil de resseguir arqueològicament no solament perquè els canvis es produïen sobretot a l'alçada de les plantes superiors sinó perquè aquestes reformes afectaven envans i elements que un cop eliminats per una reforma posterior no deixaven cap rastre físic.

Però en el subsòl es poden detectar altres reformes. Com hem dit la zona de llevant va quedar completament destruïda i fou reformada a principis del segle XIX. Això va afectar fins i tot la porxada que ocupava la façana oriental de l'edifici. Aquesta zona era ocupada per un porxo que no era altra cosa que la continuació de les voltes que encara es conserven a la zona occidental de la plaça Catalunya i probablement existien des de les primeres fases d'ocupació de l'indret. A l'excavació només se'n va excavar una superfície molt reduïda, però es va localitzar el pilar que devia ocupar l'angle nord d'aquest porxo. Aquest estava format per blocs de pedra quadrangulars perfectament escairats i al seu entorn encara es conservaven restes de la pavimentació que tenia el carrer als anys seixanta del segle XX, fet de llambordins i d'una claveguera de parets enlluïdes amb ciment i coberta de lloses quadrangulars de pedra. Aquests elements corresponen tots, inclòs el pilar, a la reforma del sector del segle XIX, i demostren un cop més que l'ensorrament d'aquesta part de l'edifici devia ser gairebé total.

EL MOMENT FINAL. LA CREACIÓ DEL CARRER POMPEU FABRA

A mitjan segle XX la realitat de la ciutat ha canviat completament amb relació a la que hi havia al segle XIII, moment en què es va edificar aquesta zona del barri del Mercadal. El que originalment era un barri perifèric, situat a un dels angles de la ciutat, s'ha convertit al segle XX en el centre mateix de la trama urbana. El centre de poder econòmic i també polític s'ha desplaçat de la vessant del turó a la zona baixa de la ciutat. Durant el segle XIX i, sobretot des del moment d'enderrocament de les muralles durant les primeres dècades del segle XX la ciutat experimentà un gran creixement en direcció sud i oest i l'antic terreny ocupat per les muralles del Mercadal esdevingué l'artèria de comunicació principal, que travessava de nord a sud la ciutat. S'obriren nous

carrers, com el de Joan Maragall que trencaven l'alineació tradicional de l'urbanisme del sector.

La nova realitat de la ciutat comporta noves necessitats i una de les importants des del punt de vista urbanístic era i encara és avui dia, mantenir una bona via de comunicació entre la zona del barri vell i l'eixample de la ciutat. Quan aquesta problemàtica es va plantejar seriosament a mitjan segle XX es va veure que una de les solucions era crear aquesta via de comunicació a l'espai ocupat fins llavors pels carrers de Savaneres (que des de ja feia alguns segles era conegut com el del Pavo) i el de Canaders, dos carrerons estrets de poc menys de tres metres d'amplada totalment inadequats i insuficients per al trànsit rodat. Restaven dempeus entre ambdós carrerons tot un seguit de cases, antigues, algunes de les quals en mal estat de conservació. Però també hi havia la plaça de l'Hospital que s'havia convertit en un racó emblemàtic de la ciutat. Per tant es volia obrir una nova via conservant al mateix temps la plaça que hi havia. La decisió inicial va ser salomònica i polèmica, entre altres coses, perquè de fet no resolía el problema. Es plantejava enderrocar les cases existents, però al mateix temps construir un nou edifici que, situat a llevant de l'hospital i la casa de la Misericòrdia s'orientaria de nord a sud i tancaria la plaça substituint l'immoble enderrocat. Per solucionar el problema del trànsit es plantejava obrir una gran arcada al centre del nou edifici per a la circulació de vehicles i obrir a l'est una nova plaça, la de Pompeu Fabra. A la problemàtica urbanística s'hi va afegir la política ja que el nou edifici s'havia de destinar a seu dels col·legis professionals de la Falange. La polèmica va ser viva i intensa, i s'arribà a sabotejar l'acte de col·locació de la primera pedra. Finalment l'edifici no es va construir i tot l'espai que des del segle XIII fou urbanitzat com l'establiment del carrer de Savaneres, va ser ocupat per una àmplia via de comunicació entre l'eixample i la ciutat vella.

Si bé l'edifici dels col·legis professionals no es va construir, sí que se'n varen iniciar les obres. I aquestes consistiren en la realització d'unes poderoses fonamentacions de formigó que aprofundien fins als quatre metres al subsòl. El resultat, la destrucció de qualsevol vestigi arqueològic a l'espai que hauria d'haver ocupat aquest immoble.

Per tant, a finals de la dècada dels seixanta la totalitat de les cases del carrer de Savaneres foren enderrocades per obrir un nou eix viari. Però fins a aquells moments el carrer havia continuat existint, en franca decadència, ja que des de feia anys l'Ajuntament anava adquirint tots els pisos que podia de la zona per facilitar el procés d'enderrocament. Tot i això poques dècades abans del seu final encara són apreciables algunes reformes a l'interior dels habitatges. Es tracta sobretot d'elements puntuals, dipòsits i envans que no tenen una gran significació més enllà de demostrar que la vida continua, però caldria remarcar les reformes dins els àmbits 20A i 20C. El semisoterrani que s'havia construït dins l'àmbit 20A va veure's ampliat amb la construcció d'un segon espai soterrani immediatament al nord (20C). Ambdós espais es comunicaven a través d'una petita porta. A més, la rampa d'accés al soterrani va ser modificada i es va tapiar la porta d'accés per aquesta banda, de tal manera que segurament l'accés es feia des d'aquests moments per la part superior. El fet que a la banda oriental del nou espai s'hi construís una mena de cuina de rajols, amb una petita xemeneia fa pensar fins i tot en alguna mena de refugi que, qui sap si es podria vincular a la Guerra Civil espanyola.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERCH, X.; BURCH, J. (ed.) (2002) *Història del Gironès*. Girona.
- BOADAS, J. (1986) *Girona després de la guerra de successió*. Girona.
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J. M.; SAGRERA, J. (1995) “La ciutat de Girona a l’any 1535”. A: *Història urbana de la ciutat de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 2*. Girona.
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, JM.; SAGRERA, J. (1998) “La ciutat de Girona en la primera meitat del segle XIV”. A: *Història urbana de la ciutat de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 3*. Girona.
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, JM.; SAGRERA, J. (2000) “El sector nord de la ciutat de Girona. De l’inici al segle XIV”. A: *Història urbana de la ciutat de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 4*. Girona.
- GUILLERÉ, CH.(1991) *Girona medieval. L’etapa de l’apogeu, 1285-1360*. Girona
- GUILLERÉ, CH. (1992). *Girona medieval, crisi i desenvolupament 1360-1460*. Girona
- GUILLERÉ, CH. (1994) *Girona al s. XIV*. Barcelona,1994.
- MARQUÈS, J. (1981) *Indrets de Girona(III)*. Girona.